

Kısık
f25

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Mesrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No - 109
Sempozyumlar-Paneller Serisi - 1

ISBN 975-389-105-9
93.06.Y.0005.109

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

İKİ ESER-İ FELSEFİ MÜNASEBETİYLE (1)

Sadeleştiren: Dr. Recep KILIÇ

Metalib ve Mezahib, Hamdi Efendi,

Bergson ve Kudret-i Hayatiyeye Dair Birkaç Konferans, Şekip Bey

... Bu sebepten kitabın bence kıymetli olan yönü tercüme edilen kısımlarından ziyade "Dibâce"sidir. O "dibâce" yalnız başına yayınlansaydı, hâiz olduğu öneminden yine de hiçbir şey kaybetmezdi. Çünkü baştan başa okuyunca, felsefi meseleleri kavrayan bir zekânın tesiri altında bulunduğunuzu hemen fark ediyorsunuz. Gerçekten ben, içindeki bazı fikirlerle katılamıyorum. Ancak felsefi meseleler üzerine yazılmış bir eserin kıymeti, parça parça fikirlerin sıhhatinde değil, kavrayış ve görüşdeki vüs'at ve ihâatadadır. Bu "dibâce" ise her yönden bize yazarın felsefi meseleleri anlayışdaki ihâatasını gösteriyor.

Hamdi Efendi'nin "dibâcesi"nde en esash olarak katılamadığım fikir, *felsefe ile din arasındaki ilişkiye dair olan satırlardır. Yazar "ilimler konulmuş olmayıp keşfedilmiş bulunduğu gibi din felsefesi yapmak da bir din koymak demek değildir"* (s. 19) diyor. Bu cümlelerin ilk kısmını bırakıyorum. O cihet "gerçeklik- hakikat (realite)" meselesinin mahiyetiyle ilgilidir. İkinci kısım pek doğrudur. Filozof her şeyden önce halkın inandığı "din" in oluşum (tekevün) şeklini ve değerini araştırmak mecburiyetindedir. Ancak bunun yolu yukarıda da söylediğim gibi "ulûhiyet" ve "nübüvvet" bahisleri açarak araştırmalarda bulunmak değildir. Aksine bu yol Hamdi Efendi'nin filozofu sakındırmak istediği gayeye götürür. Çünkü öteden beri ulûhiyet bahsi, "Allah" ı bir "şey" gibi tanımayı, bilmeyi hedef edinmiştir. Bu vadiye sürüklenmek, hiçbir zaman diğerini ikna edememek üzere, her filozofun bir "Allah" numûnesi ortaya koymasına sebep olur. Bu numûne ise çoğunlukla "din" in anladığı "Allah" ın hududu dışındadır.

(1) Mehmet Emin (Erişirgil), "İki Eser-i Felsefi Münasebetiyle", *Dâru'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1923/1339, sene 3, sayı 2-3, içinde, 162-166. sayfalar. Sadeleştirilen kısım, Hamdi Yazır'ın tercümesi ve "Dibâce" ile ilgili kısımdır. M. Şekip Tunç'un "Bergson ve Kudret-i Hayatiyeye Dair Birkaç Konferans" isimli kitabıyla ilgili olan kısım alınmamıştır.

Onun için bu yolda giden her filozof, ulûhiyet hakkında hususî bir görüş ortaya koymuştur. Eskiden beri câhil kitlenin, yahut tutucu ilâhiyatçıların filozoflara iyi bir gözle bakmamaları kısmen bundan kaynaklanır. *Dini, filozofların "mutlak" hakkındaki kanaatları vasıtasıyla doğrulamaya çalışmak en yanlış yoldur.* Çünkü Descartes, Spinoza, Schelling, Hegel gibi filozofların hepsi, bir "sonsuz ve mutlak varlığa" inanmaktadırlar. Fakat bunların hiçbiri Hıristiyanlık'ta ve İslâmiyet'te inanılan "Allah"ı aynen kabul edemezler. Çünkü kabul ettikleri Allah'a, dinlerin yükledikleri sıfatları tamamen veremezler. Yeniçağ filozoflarından bazılarının ulûhiyet hakkındaki anlayışları dinî inanca benzese bile, diğer inanç esaslarında ayrılık zorunludur. Meselâ "mutlak"ı bir "şey" gibi bilmek imkânı olunca, dinlerin nübüvvet'ten anladığı mânânın ispatı güçleşir. Allah'ın rahmet edici, affedici, her şeye güç yetirici ama aynı zamanda intikam alıcı olması, hep birer akli çelişme halinde kalır. Zaten "Allah" hakkında bir "şey" gibi "ilim elde edilebileceği" zehabının götüreceği mantukî yol, nihayet tabii din ve deizm (deisme) olabilir. Dinler ise bu yolu kabul edebilir mi? Dini felsefe ile felsefi din arasındaki çatışma, Hamdi Efendi'nin zan buyurdukları gibi Hıristiyanlığın mâhiyetinden doğmuş değil, esasen dinin tetkikinde 19'uncu asırdan önce takip edilen yanlış metoddan kaynaklanır. Rousseau ve Kant bu yanlış metoda başka başka suretle son vermiştir. Rousseau din'in esasının ilimde değil, duygunun tatmininde olduğunu göstermiştir. Kant ne "Allah"ın ne de "ruh"un bir şey gibi bilinmesine imkân olmadığını göstermiştir. Hamilton'un hatası, Yazır'ın zannettiği gibi (21'inci sayfa) ilmi göreliliği kabul etmesinde; Allah'ı bilemeyiz demesinde değil, ilmin ötesinde olan din'in menşei lâıykıyla göstermemesindedir. Stuart Mill de, Allah'ı ilmi bakımdan anlamağa çalışınca, "her şeye kâdir olma" sıfatını ondan kaldırmıştır. Stuart Mill'e aşkın bir ide'ye (bir mefkûre-i müteâle) iman etme lüzumunu ilham eden, yirmi yaşındayken geçirdiği hayatı buhrandır. O buhran, duyguların tatmin edilmesi gereğini ortaya koymuştur. Onun için maddeye güç yetiremeyen ve fakat iyiliği hedefleyen "Allah"ın varolmasının imkânını kabul edebildi. Böyle bir Allah anlayışını ise, ne İslâmiyet ne de Hıristiyanlık tasvib edebilir.

Auguste Comte'un dininin menşei de, duygunun tatmin edilme ihtiyacında bulunmasıdır. Bütün bunlar dinî felsefe ile uğraşanlar için, bir aşkın ide (mefkûre-i müteâle) ile beşerî duyguların ve kalbin tatmin edilme gereğini öğretir.

Kısaca "mutlak" hakkındaki felsefi anlayışların dini doğrulayabileceğini zannetmek yanlıştır. "Mutlak" bir bilgi meselesidir. Bilgi felsefesinde filozoflar "mutlak"a çoğunlukla "Allah" derler. Dinin kuvveti

“Mutlak”ın varlığının ispat edilip edilmemesi de değildir. Aksine, hayat açısından dinin lüzum ve ehemmiyetindedir. Hatta müsbet ilimlerin bize bildirdiği “hakikatler”in sınırlı ve görelî olması, dinin varlığının ve devamının sebeplerinden biri olabilir. Fakat bu durum, ne aslı sebep ne de yeter sebeptir. Dinin varoluşunun asıl sebepleri ne olursa olsun dinlerin ferdi ve içtimâî kıymetini araştırmak gerekir. Filozofun din karşısındaki vazifesi bu olabilir. *Akıll, inanç esaslarını ispat edemez. İmkânını ortaya koysa bile vücudunu gösteremez.* Şimdiye kadar filozofların bu yoldaki çalışmalarının hiçbir netice vermediği ortadadır. Bugün bu verimsizliğin sebebini bilip dururken, yine aynı esaslara dayanmanın bir mânası var mıdır?

“Aklen muhal olana” Allah’ın taalluk etmediğini göstermek için Hamdi Efendi’nin kabul ettiği gibi ulûhiyet felsefesi (felsefe-i ilâhiye) yapmağa lüzum yoktur. Müsbet ilimler dışında bir saha bulunduğunu göstermek, maksat için yeterlidir. İlim ve din, ilim ve iman arasındaki ilişkiyi araştırmakla, her ikisinin sınırını, dayandıkları ruhî kuvveti tanımakla bunu yapabiliriz. İman ilimden bu şekilde ayrılınca ikinci bir araştırma aşaması olarak, din’in olgusal bir ihtiyaçtan, bir tecrübeden çıktığını göstermek kalır. Bu da ancak sosyal hayatımız ve iç durumumuz hakkındaki tecrübeye dayanmakla mümkündür. Yazır’ın korktuğu ilim ile din arasındaki çatışma her ikisini aynı sahaya koyarsak ortaya çıkar. Başka deyişle “nasıl ilim, olanı bir tür bilmek ise inanç esasları da aynı şekilde bir tür ilimdir” dersek, o zaman türlü türlü çelişmeler içinde kalırız.

Kısaca dini bir ilim gibi kabul etmek, felsefî bir metod ile inanç esaslarının ispat edilmiş bir hale sokulacağını zannetmek yanlışdır. İnanç esaslarının varlık sebebi, ispat edilmelerinde değil, ruhumuza kuvvet ve emniyet vermesinde, faaliyetimizi artırmasındadır.

Hamdi Efendi **“Batı metafiziği ulûhiyet bahsinde pek ciddi bir yola girmiş, Allah’ın birliğinden şüphesi kalmamıştır. Ancak hakikat-i ilâhiye bahsinde ‘istiva meselesi’ dediğimiz bilgi noktası üzerinde yoğunlaşmıştır”** (s. 21) diyor. Bence hayır... Batı felsefesinde hakikî gelişme, “din”in oluşumu (tekevünü) ile kıymeti meselesinin ayrı ayrı ele alınmasında, özellikle kıymetinin içtimâî ve ruhî tecrübe ile temellendirilmesindedir. Belki buna karşı, “inanacağımız şeyin kabul edilmiş bir hakikat olması zorunlu değil mi?” denebilir. Fakat bu gün ilmi hakikatlerde bile ölçüt (mi’yar), en geniş anlamda faydaya dayanmaktadır. Psikolojik araştırmaların genişlemesiyle varlık bulan pragmatist felsefe, “ilim”i bile bir iman haline dönüştürmeye eğilimli iken, imân’ı ilim haline sokmağa çalışmak din için faydalı olmasa gerektir. Zaten iman için en geniş anlamda fayda dışında bir ölçüt yoktur.

Beni bunları söylemeğe sevk eden âmil, özellikle son zamanlarda bazı din âlimlerimizde gördüğüm bir akımdır. Bu kişiler Yeniçağ filozoflarının ulûhiyet bahislerine âit fikirlerinin işimize yaradığını zannettiğimiz kısımlarını alır ve bir tür “yeni ilm-i kelâm” yaparsak dini sağlamlaştırmağa doğru gitmiş oluruz, sanıyorlar.

Oysa bu yol onları maksatlarından uzaklaştırır. Aynı eğilimi Hamdi Efendi'nin “Dibâce”sinde de sezdiğim için, bu yolun doğru olmadığı kanaatimi söylemeyi gerekli görüyorum. Bence din âlimlerimiz bir taraftan öncekilerin eserlerini bugünkü usulle araştırıp ortaya çıkarmayı görev edinmelidirler. Öbür taraftan da bir tür “ilm-i kelâm” değil son zamanlarda anlaşılan mânada, dinin dayandığı duygusal ve sosyal faydayı göstermelidirler. Bu şekilde din ihtiyacı ortaya çıkar.

Özet olarak, bir çok noktalarına iştirak etmesem bile Hamdi Efendi'nin bu eserdeki dibâcesi, felsefi kudreti hâiz bir kalemin eseridir. Kitap ise en azından felsefi bir lügat ihtiyacını göreceği için, okuyuculara elbette faydalıdır. Özellikle Yazır'ın eseri büyük bir fedâkârlık ile bastırıldığı düşünülürse, memleket irfanına merbûtiyet derecesi anlaşılabilir mi?